

La vila medieval d'Eivissa. La murada del Raval¹

per Antoni Ferrer Abárzuza

«[...] no podem tampoc descartar tota possibilitat que el Castell i la Vila que trobaren els conquistadors en el segle XIII tinguessin algunes diferències notables amb el traçat del segle XVI» (J. Marí Cardona, *La conquesta catalana de 1235*, 1976, p. 59).

L'objectiu d'aquest article és exposar, de manera més extensa i raonada que no vaig fer al llibre *L'Eivissa de Jaume I* (2008), els arguments documentals que fonamenten la proposta que el Raval medieval de la vila d'Eivissa fou fortificat després de 1235. Sé que aquest plantejament contradiu en part el magnífic estudi d'A. Costa Ramon *La triple muralla de la Ibiza àrabe* (1962 i 2a ed. traduïda 1985, generalment citaré per la primera). Al respecte, he de dir que som profund admirador de l'obra de Costa, especialment per la metodologia que ell mateix desenvolupà i aplicà de manera exemplar. Costa combinà l'observació i anàlisi de les res-

tes (avui en diríem arqueologia vertical) amb la informació continguda en els documents; una manera d'estudiar les restes del passat que, de tan innovadora, cinquanta anys més tard encara no s'ha estès del tot entre els professionals de l'arqueologia i la història. Crec que la meua aportació a la més correcta datació de la murada del Raval i a la configuració de la vila medieval és, en cas de ser encertada, una superació de detall de l'obra de Costa i que, per tant, es fonamenta necessàriament en la seua feina, avui totalment vigent. He encapçalat a propòsit l'article amb un fragment d'un altre gran de la historiografia eivissenca com és J. Marí. El canonge arxiver hi deixà oberta la possibilitat que allò que representaven els plànols del segle XVI no fos exactament el que hi havia quan la conquesta catalana de 1235. Més de tres-cents anys eren molts i massa per haver transcorregut sense canvis significatius.

Abans i després d'A. Costa

El Dr. B. Escandell, al pròleg de *La triple muralla...*, resumeix la historiografia disponible en el moment en què Costa emprengué el seu treball. Es limitava a un article d'E. Fajarnés, l'obra de J. M. Qua-

drado i notes disperses d'I. Macabich. El propi A. Costa explica que abans del seu estudi s'ignoraven els límits precisos de la vila medieval, es pensava que havia inclòs el puig de Santa Llúcia i que el Raval que citen les fonts medievals era el barri o raval de la Marina; així mateix s'ignorava l'existència de l'Almudaina. Com diu bellament B. Escandell al dit pròleg, traduït el 1985 per B. Joan sense desmerèixer-lo gens: «[...] el perfil i el traçat secular de la fortalesa medieval acabà, finalment, desapareixent fins i tot del coneixement dels erudits locals» (Costa 1985: II). Els plànols de l'Archivo General de Simancas (AGS) i les descripcions de la vila que han esdevengut «clàssiques» foren, juntament amb alguns documents de l'AHE i del llavors arxiu de la Catedral, les fonts d'A. Costa. Amb les dades que li proporcionaren aquelles fonts i l'aguda observació de les restes de les murades elaborà la seua descripció de l'Eivissa medieval.

El primer que s'ha de dir és que Costa fa equivalents els binomis «triple murada» i «tres tanques» o «tres recintes», un detall aparentment irrellevant però que té la seua importància en la interpretació de les fonts. Així, tot i que al títol posà

1. Agraeix les observacions fetes al text per H. Kirchner i G. Graziani. Abreviatures usades: CAE: *Capbreu antich d'Eviça*; CAEV: *Capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra*; CCT: *Capbreu del capítol de Tarragona*; CLVT: *Capbreu del Llibre Verd de Tarragona*.

RIBES I MARÍ, E. (2006). *La toponímia costanera del municipi d'Eivissa*. Eivissa: Editorial Mediterrània-Eivissa.
SASTRE, M.J. & ALEMANY, S. & MONCHO, S. (1986). *Dels moriscos als maulets. La Marina Alta al segle XVII*. Alacant.
SEGURA DE LAGO, J. (1975). *Llinatges d'un poble valencià. Algemesí. Estudi històric i demogràfic (1433-1850)*. Va-

lència: Diputació de València: Institució Alfons el Magnànim: Ajuntament de València.
TORRES I TORRES, M. (1993). *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII. Reals ordinacions d'Eivissa (1663), introducció i estudi lingüístic*. Eivissa: Editorial Mediterrània.
VENY, J. (1977). «Aproximació a l'estudi

del dialecte eivissenc». *Randa*, 5, p. 5-41.
——— (1998). *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Mallorca: Moll.
——— (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Mallorca: Editorial Moll.
VICENS, J. (1986). «Els mallorquins a les parròquies de Pego, Alcalà i Patró (I)». A: *Festes de Pego*. Pego. ■

«triple muralla», després descriu les tres tanques o «tres cercas». En el primer recinte, Costa inclou el Castell, l'Almudaina i les cases del costat nord del carrer Major, des de la Cúria fins a la capella de Sant Ciríac. El segon recinte quedava limitat per les façanes septentrionals de les dites cases i per la murada del carrer de Sant Josep i el Seminari, mentre que el tercer recinte el tançava el llenç de la murada medieval paral·lela a l'actual tirada de mur entre els baluards de Sant Joan i del Portal Nou.

El mur nord del primer recinte, que no apareixia als plànols editats per Costa, va ser ubicat per aquest autor gràcies a diferents indicis –com la capella de Sant Ciríac i l'orografia del lloc–, però hagué de reconèixer que no es conservava a la vista. Tot i això, el representà al seu plànol i avui dia es pot confirmar la seua existència tant per la via documental com per l'arqueològica (Torres 2008; Martín-Graziani 2009: 39-43; Marlière-Torres 2011: 5-10). Entre els documents hi ha una representació de la vila d'Eivissa localitzada a la University Library de Leyden, col·lecció «Bodel-Nijehuis Atlas» datada entre 1560 i 1575 que representa el projecte de Calvi amb la disposició de les cases intramurs, en la qual s'insinua la presència d'aquella murada, aleshores ja amortitzada, foradada de finestres (Cobos-Cámara 2008: 42). La disminució del poder defensiu de les murades a causa de la perforació d'obertures per part dels particulars que tenien cases, trams de murada i torres fou sempre un problema greu; de fet, una notícia de 1502 esmenta les finestres que foradaven les murades: «[...] vist que en molts lochs de les muralles, axí dins la vila mijana com defora, han fetas finestres e trencada la muralla alguns habitants de la terra per ambellir e exemplar les casas, que los magnífichs jurats pugen fer veura e regonèixer tots aquells qui hauran rompudes les muralles e que aquells facen instància al magnífich governador e altres oficials dels senyors e que fassen tornar a loch totes dites muralles axí com de

primer staven a cost e messió de aquells qui tal hauran fet» (AHE, *Llibre de determinacions de 1501-1502*, f. 18v). El mateix procés d'apropiació per part dels particulars degué produir-se amb el mur de la vila Superior fins a fer-lo desaparèixer. De fet, ja no comptava com a mur defensiu a mitjan segle XVI i per això no fou representat per Calvi.

El tercer recinte correspon al Raval medieval, que era una de les qüestions importants de l'estudi de Costa, ja que havia de demostrar amb claredat que no era el barri de la Marina. Per argumentar aquella identificació, Costa es fixà en la irregularitat de traçat que presentava als plànols la murada del

Noves fonts permeten fixar bé la construcció de la murada del Raval entre 1312 i 1338

Raval si es comparava amb la dels altres recintes i ho explica així: «[...] podemos suponerlo en sus comienzos como un muro auxiliar de la fortificación a modo de barbacana, al mismo tiempo que ofrecía una defensa elemental al arrabal nacido al amparo de la segunda cerca, muro que con el tiempo se iría mejorando hasta adquirir la misma importancia defensiva que los demás». Afegí que les dues torres de planta circular dels seus extrems eren de construcció més moderna i finalment conclou que «[...] lo que en un principio fue arrabal convertiríase más tarde en un barrio ciudadano más» (p. 14). Costa no posà data a aquella conversió, però en el seu llibre esmenta notícies de la murada del Raval que es remunten al 1373 (tretes del *Llibre de clavaría* d'aquell any). Una qüestió important és que Costa Ramon, al llarg del seu tre-

ball, va donant arguments encaminats a la conclusió que la *madīna* andalusina nasqué a partir d'un conjunt edificat inicial situat al cim del puig de Vila i que l'augment progressiu de la població en temps andalusins motivà –afirma Costa– la seua ampliació en forma de ravals successius que ocuparen la superfície nord del puig, cada cop a una cota més baixa respecte del nucli inicial: «Debemos tener en cuenta que la construcción de la primera cerca obedeció con seguridad al aumento de población que experimentarí el primer núcleo que lógicamente debe situarse en el Castillo y la Almudaina» (p. 52). Posteriorment, en el seu llibre pòstum, *La ciutat i la badia d'Eivissa*, editat a cura de R. Vallès el 1996, Costa proposà una idea diferent: «Així com les dues viles anteriors s'adaptarien al solar que fixaven els murs del primer i del segon clos, sembla que no passaria el mateix amb aquest barri [*el Raval*], el mur de defensa del qual s'adaptaria a les edificacions existents» (p. 92); així doncs, a les altres viles hi hagué una planificació, la qual, per tant, hagué de provenir de les autoritats estatals andalusines i de plasmar-se físicament no gaire després del 902. Totes dues hipòtesis s'hauran de contrastar arqueològicament.

En aquestes línies he resumit molt el riquíssim estudi de Costa Ramon. Ara la meua atenció se centrarà en la cronologia de la murada del Raval que el dit autor considerarà d'època andalusina i que ara noves fonts permeten fixar bé entre 1312 i 1338.

Un estat de la qüestió

Un document ja conegut del segle XIII, el *Capbreu antich de Eviça* (a partir d'ara CAE) i un de novament localitzat per F. X. Torres Peters a l'Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona, el *Capbreu de l'arquebisbe Bernat d'Olivella o Capbreu del Llibre Verd de Tarragona* (a partir d'ara CLVT), ara tots dos editats junts (Torres 2008), i altres documents permeten proposar una nova datació per a la murada del Raval. La informació que conte-

nen els capbreus es refereix a la segona meitat del segle XIII, és veritat que aleshores ja havien passat anys des de la conquesta, però la fesomia de la vila, la seua xarxa de carrers, no era encara gaire diferent, a grans trets, de l'existent abans d'aquell fet. Els capbreus, però, són fonts difícils de manejar, és laboriós fer-los aportar dades d'utilitat més enllà de les evidents sobre els noms de persones, de llocs i les quantitats de moneda que pagaven els colons als seus senyors en concepte de censos. El seu ús ací es limita a utilitzar-los per conèixer a ull d'ocell la configuració de la vila en aquell moment; la precisió que permeten, casa per casa, és lluny d'haver estat aprofitada.

El *Rabat* a què es refereixen els documents del XIII i del XIV, quasi sense modificar l'arrel àrab del mot, era la vila d'Avall que apareix rodada de murs en el plànol de la meitat del segle XVI titulat la *Traça de Iviça*, aportat a la historiografia per A. Costa (figura 1). La meua proposta implica repensar la fesomia de la vila d'Eivissa en època andalusina i durant el primer segle posterior a la conquesta de 1235, però no és, en rigor, totalment nova. Com s'ha vist, A. Costa considerà que el Raval, tot i que andalusí, era posterior als altres recintes de la vila i E. Posadas (1989: 35 i 37) afirmà que el Raval fou envoltat de murada tardanament, en concret, al començall del segle XVI. El militar basà el seu criteri cronològic en la tipologia de les dues torres cantoneres del Raval, circulars, semblants a les edificades aquell segle a la pagesia. Tal criteri, però, tenia el defecte de passar per alt els diferents textos que al·ludeixen a la murada del Raval anteriors a aquell segle, publicats per I. Macabich i utilitzats pel propi A. Costa. El Dr. Escandell dubta entre seguir Costa considerant el Raval com «[...] el caserío del recinto inferior del triple cerco» i per tant fer-lo d'origen andalusí (1994: 136) o ser més prudent i descriure'l com «[...] ya cercado cuando menos a fines del siglo XIV» (1995: 103). Anteriorment, J. M. Quadrado (1888: 1.324) va identificar el Raval

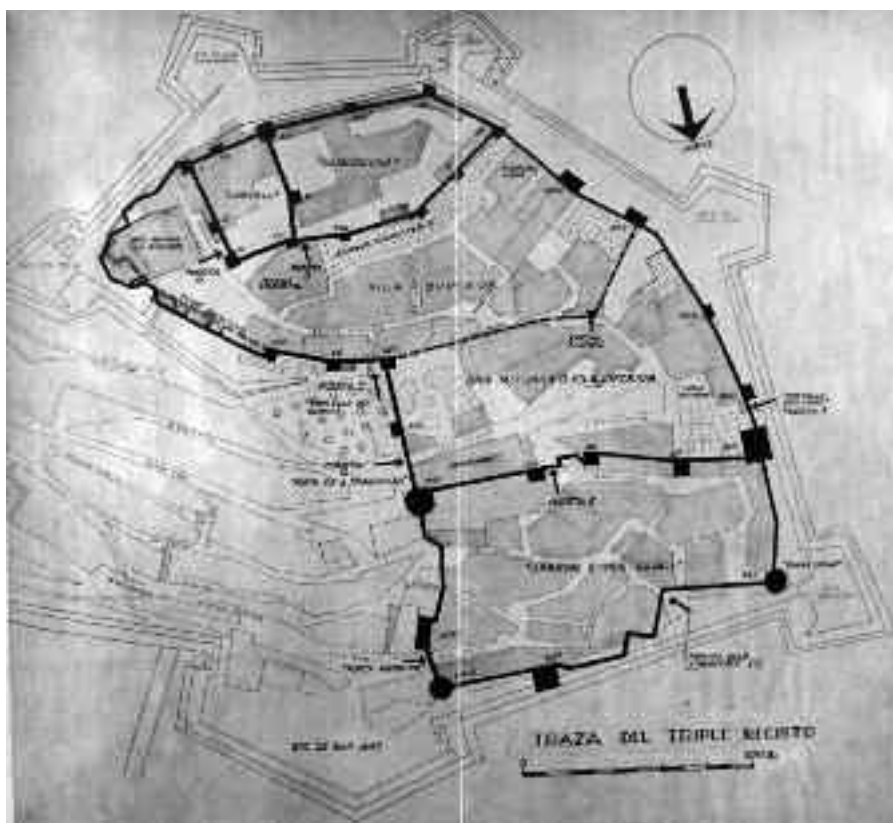

Figura 1. Plànol parcial de Dalt Vila amb la reconstrucció del traçat de les murades medievals fet per Antoni Costa (1962). S'hi reflecteix que Costa no entengué els canvis produïts en la nomenclatura de les diferents viles; així la seua "vila mitjana o vila inferior" fou *Inferior* fins a la primera meitat del segle XIV i *Mitjana* a partir d'aleshores a causa de la fortificació del Raval; aquella obra també motivà el naixement del topònim *vila Superior*, aplicat al que abans fou la vila Mitjana.

amb el barri de la Marina i va ser seguit en això per Macabich, qui després reconegué l'error (1967: 1, 496).

Tot seguit argumentaré, a partir de la hipòtesi de Costa sobre el creixement progressiu de la vila, fonamentant les sospites de Marí i aclarint els dubtes de Posadas i d'Escandell, que si bé existia un raval en època andalusina, no fou rodada de murada fins a molt més endavant, uns cent anys després de la conquesta. Aquesta conclusió, per a la qual han servit molt els capbreus citats, ja ha estat advertida per l'editor d'aquells documents, F. X. Torres (2008: 8): «[...] la vila d'Eivissa de mitjans segle XIII configurada per un Castell, l'Almudaina, la Vila Mitjana i la Vila Inferior. Fora dels murs i el vall que l'envolten, l'anomenada Costa, ampli espai rocós bardalest amb algunes comes, hortets i casetes habitades que, en concentrar-se a redós del nord de la fortalesa, cap a ponent, constituei-

xen l'incipient i creixent Raval; i molts patis o solars, corrals, tancons, coves, etc. Segons els documents estudiats, ens sembla evident que la tercera (4a?) línia de murada, mal anomenada àrab, forçosament no existia en temps de la reconquesta i segurament no es començaria la seua construcció fins a molt després (al segle XIV, abans de la gran pesta?). Jo, una vegada llegits els capbreus i lligats amb els indicis que es presenten ací, vaig arribar a la mateixa conclusió: «[...] els conquistadors de 1235 i abans els croats pisanocatalans de 1114 no trobaren el raval que avui conté l'església de l'Hospitalet, sinó que la *madīna* començava a la porta del carrer de la Santa Faç, al costat de l'edifici del Seminari» (2008: 24-27).

Recentment, aquelles dues propostes inicials, elaborades exclusivament a partir de documents escrits i tan succintament fetes públiques als llocs citats, han estat posades en dubte per Á. Martín: «[...]

alguns autors locals mantenen la teoria que el tercer recinte no va existir a l'etapa islàmica, sinó que la fortalesa es va ampliar amb l'última tanca el segle XIV» (2010: 14-15). Aquesta reticència es fonamenta de manera exclusiva en el que aporten diverses troballes arqueològiques (Gurrea-Martín 2010: 147-167). Segons Martín el fet que en unes excavacions del carrer de la Santa Creu i de la ronda de Calvi s'hagin localitzat trams de la murada del Raval fets amb la tècnica de la tàpia (terra i reble generalment barrejats amb calç i posada en obra dins caixes de fusta que serveixen d'encofrat) pot indicar que es tracta de restes de la fortificació andalusina. Finalment, però, acaba reconeixent que «[...] no es vol caure en la idea simplista que totes les construccions fetes amb tàpia corresponen a la fase islàmica» (Martín 2010: 15). Amb aquesta darrera frase, Martín considera insuficient l'argument sobre el qual havia fonamentat la seua reticència envers la proposta de nova datació de la murada del Raval. Sens dubte, caldran noves investigacions arqueològiques i la publicació dels seus resultats complets per poder esgrimir respostes més elaborades que les expressables en els breus resums de memòries d'excavacions publicats als «Quaderns d'arqueologia ebusitana» del Consell Insular. Efectivament, la tècnica de fer paret amb tapières no és exclusiva ni de l'època ni de la cultura islàmiques. Quan Jaume I es disposava a la conquesta de la ciutat de València, anà a l'anomenat puig de Santa Maria amb «tapières», és a dir, les fustes per fer murs de tàpia, perquè volia refer el castell que hi havia (Soldevila 1970: cap. 208, p. 90). A Eivissa, certs indicis dels comptes de la construcció o reparació de torres de la murada fan pensar que es tractava d'obres de tàpia. Així, el 1489 (AHE, *Llibre de l'obrer de 1489-1490*, f. 3v), es reparà un tram de mur prop de la torre del Faró al Castell o l'Almudaina i s'hi utilitzaren «perxes largues e agolls», a més de la terra que pogueren tragar dos captius amb quatre mules du-

rant nou dies. Els «agolls» són una referència a *agulles*, un element de construcció que segons M. Fullana (1988: 6) «[...] serveix per subjectar les posts laterals del motlle de fer paret de tàpia»; aquest indici, juntament amb la bona quantitat de terra que es traginà, fan pensar que la reparació d'aquell tram de mur prop de la torre del Faró es féu amb la tècnica de la tàpia. Sobre la tècnica de la tàpia i les fonts que la descriuen i esmenten podeu llegir un bon resum de J. Monjo (1998: 31-44, esp. 31-39).

La constatació de si el Raval fou rodat de murada en època andalusina o quan ja hi havia els feudals catalans, comporta qüestions subordinades de rellevància que tenen a veure amb la identificació dels canvis que operaren els colons catalans en l'espai conquerit. L'explicació del sentit d'aquells canvis només es pot obtenir de la conjunció de les dades documentals i les arqueològiques, totes correctament ubicades en la manera com els feudals gestionaven allò que conquerien: terres, ciutats, camps, persones. Crec que no es tracta només de si la murada del Raval fou de construcció andalusina o feudal, l'important és estudiar el ritme, la magnitud i la qualitat de les transformacions fetes a Eivissa a partir del 8 d'agost de 1235, el dia del canvi sense transicions, del colp fred i sec que fou la fi d'un poble i l'inici d'un altre.

Les descripcions «clàssiques» de la vila

Ara és necessari acudir novament a les fonts tantes vegades citades i rellegir-les amb renovada atenció. El *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* i el *Llibre dels feits* esmenten tres murs en la descripció que fan de la *madīna*, de la qual s'ha de recordar que Al-Idrisi i Al-Himyari afirmen que era petita i bona (Kirchner 1997: 75). El *Liber* també al·ludeix a uns fossats —«subsistunt muris foveae de monte cavatae»—, que eren triples —«fossa triplex immania robora cingit»—, un dels quals s'omplia amb l'aigua del marjal proper: «Fossa redundat aquis quas attribuere paludes»

(Juan 1996: 178); text traduït per M. Mulet com «[...] els fossats, excavats a la muntanya, són al peu de les murades» (1991: 25).

Pere Marsili es referí a una vila amb el seu raval el 1314 i quasi cent anys més tard, el 1403, Ruy González de Clavijo, en la narració del seu viatge cap a Orient, al Gran Tamerlà, va enumerar tres recintes, més un altre d'exterior. Aquests són els quatre fragments al·ludits; el primer és el del *Liber maiolichinus*: «Celsior a medio prorrectus in aera collis / eximias altis habuit cum turribus arces. / Ardua sed triplices circumdant moenia muri. / Subsistunt muris foveae de monte cauatae. / Ista duo et denas habuerunt moenia turres» (Juan 1996: 178). I traduït al català per M. Mulet (1991: 25): «Un turó que allà al mig s'eleva cap al cel, majestuós, ofereix les excelsos fortaleeses i altes torres; a més, tres murades rodegen la inaccessible fortificació: els fossats, excavats a la muntanya són al peu de les murades. Aquesta fortificació tenia dotze torres». Per la seua banda J. Juan Castelló fa aquesta traducció al castellà del vers en què es mencionen les murades: «Rodea además su ardua fortaleza una triple muralla» (1996: 178-179). A més, al poema s'esmenten un triple fossat, la porta del port i —això és important— la primera i la segona ciutats: «Victoris festo, qui primam uicerat urbem, / huius in octaua meruit superare secundam»; fragment que traduït per J. Juan queda així: «[el pueblo pisan] que en la fiesta de Víctor había vencido la primera ciudad, mereció en su octava conquistar la segunda». Després d'aquell triomf sobre les dues «urbs» o viles, els croats procediren a assetjar les «moenia celsa» o «ardua moenia» o «arces» (fortalesa) fins que els seus defensors es reteren «sine condicione» (1996: 200-205). Finalment, el text esmenta un mur que baixava des de la fortalesa fins a l'aigua del port. El 2008 (p. 25; ho féu abans B. Escandell, 1994: 136) vaig interpretar-lo com una tanca que aïllava de la resta de l'illa el puig de Santa Llúcia i la zona adjacent. La seua funció podia haver estat la d'albacar

o refugi ocasional de la gent del camp i, sobretot, de lloc on mantenir tancat el bestiar que es consumia a la vila. Es podria relacionar amb la «cerca sola» que segons Clavijo era a la part de fora de la vila.

Jaume I, en el seu *Llibre dels feits*, dictà que «[...] lo fenèvol e el trabuquet tiraren al castell e a la vila, e havia-hi tres murs un sobre l'altre: e el fenèvol que no tirava tant, tirava a la vila, e el trabuquet al castell. E quan viren que el mur se trencava de la vila [...] armà's tota la host, e prengueren tota la una cerca del mur de la vila» (Solvedila 1970: cap. 126, p. 62). De la *Cronice illustrissimi regis Aragonum domini Jacobi victorissimi principis*, de Pere Marsili, de 1314, he consultat la traducció al castellà J. M. Quadrado (1888: 1.317) i l'edició facsímil, en línia, del manuscrit de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, de la qual transcriu: «Castrum habet super mare pulchrum et inter eius antemurale villa clauditur et suburbanum habet juxta se et juxta ipsum planiciem vineis et ortis gratam [...]» Quadrado ho tradueix així: «Élevase sobre el mar su castillo muy hermoso, e incluye y cierra la villa dentro de sus muros; tiene arrabal junto a sí, y hacia la llanura aquella hay viñas y huertos muy agradables». Com al text de Marsili, les al·lusions a «[...] la vila e lo rabat del Castell» són constants als documents al llarg, almenys, de la primera meitat del segle XIV (per exemple, Sastre 2011). Finalment, Ruy González de Clavijo, el 1403, escrigué que «[...] la villa está poblada en un otero alto que está junto con el mar, e tiene tres cercas, e entre cada cerca mora gente; e tiene un castillo en lo más alto de la villa faza la mar, e tiene altas torres e cerca sobre sí; e la iglesia de la villa está a par del castillo, e tiene una torre alta que se contiene con el dicho castillo. E cerca de la villa e castillo, de partes de fuera, está una cerca sola» (López 1999: cap. 8, p. 84). Aquestes descripcions, la primera quasi tres-cents anys més antiga que aquesta darrera, es refereixen al nucli urbà que després

Foto aèria de part de la vila d'Eivissa amb el traçat aproximat dels murs medievals. El recinte inferior correspon al raval, fortificat la primera meitat del segle XIV (Foto: Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears, IDEIB, Govern de les Illes Balears).

representaren els dos plànols de l'AGS editats per A. Costa (1962), més de quatre-cents anys posteriors al *Liber maiolichinus*.

Vegem el detall del que aporten aquestes fonts. El *Liber* esmenta un triple mur –no tres recintes– i fa al·lusió a dues ciutats («[...] primam [...] urbem / [...] secundam [urbem]»), és a dir, dues tanques, a més de l'alcàsser o alcàssers («arces»). També al·ludeix a un mur tot sol que baixava al port des de la fortalesa i un grup de cases a ponent, localitzades en unes recents excavacions arqueològiques (Marlasca-Escandell 2009: 74-75; també Kirchner 1997: 74-75). Les al·lusions als fossats s'han d'observar amb una mica de deteniment. D'una banda (Juan 1991: 78) es diu que eren cavats al puig, que n'hi havia tres i que un s'omplia de l'aigua dels pantans propers. Tot seguit el poeta descrigué les fortificacions començant des de la part de baix cap a dalt, a l'alcàsser. Entenc que era des del fossat, a la distància que un arc envia la fletxa, que s'aixecaven les murades amb torres. El fossat ple d'aigua del prat, era, per tant, lluny de les murades. Probablement n'hi havia un altre, de fossat, l'excavat al puig, al peu d'aquella murada separada del primer fossat. Aquesta descripció també indica un espai buit entre el fossat, potser situat entre l'actual plaça del

Parc i el primer cinturó de murades, el qual, per tant, es pot identificar amb la murada del Seminari i del carrer de Sant Josep.

Jaume I, en la seua descripció, feta d'òides, ja que no fou present a la conquesta, comptà tres murs –no tres recintes–, un sobre l'altre, corresponents a la vila i al Castell. Totes dues descripcions corresponen a una configuració de dos recintes més el castell: el mur de la vila més baixa, un mur intermedi i, dalt, el mur del castell; «tres murs un sobre l'altre».

Ara bé, González de Clavijo, en canvi, el 1403, descrigué una vila diferent. Afirmà que hi havia tres tanques, tres recintes, «tres cercas» –no tres murs– i, a dalt, un castell. Si el castellà hagués comptat murs, i no recintes com va fer, n'hi haurien sortit quatre, que eren, al·ludint-los per referències actuals per entendre'ns bé: el més baix, substituït per l'actual murada entre els baluards de Sant Joan i del Portal Nou; el del Seminari i el carrer de Sant Josep; el de sa Portella, que passava per can Llaudis i can Balansat, i el del Castell i l'Almudaina pres com un de sol (figura 1). Clarament, a la descripció de González hi havia un recinte afegit a l'estat de la vila que descriuen els altres textos. Era el Raval, al·ludit per Pere Marsili el 1314 i que aquell 1403 ja era circuit de murada i, per tant, comptava

	CAE	CLVT	Doc. 1235-1245	CAEV
Castell	X	X	X	X
Almudaina	X	X	-	X
Vila Superior	-	-	-	X
Murada mitjana	X	X	X	X
Vila Mitjana	-	X	X	X
Vila Inferior	-	X	X	X
Raval	X	-	X	X
Costa o Falde	X	X	-	X
Barbacana	X	X	-	X
Esvaïdor	X	-	X	X

Quadre 1. Sistematització dels topònims que apareixen als capbreus del segle XIII segons Torres Peters (2004: 95-96; 2008: 59-62).

com un recinte més: «[...] tres cercas [...] e tiene castillo en lo alto». El Raval més les dues viles existents el 1114 i el 1235 eren els tres recintes, les tres tanques a les quals se sumava, presidint-ho tot, el Castell. És important assenyalar que d'acord amb tal descripció, el 1403 encara era visible i estava en ús defensiu la dita murada de sa Portella, paral·lela al carrer Major.

El fet que el Raval es fortificàs entre la conquesta i 1403 fa que les descripcions de la vila anteriors i posteriors a aquell lapse no puguin ser iguals. Al respecte, Costa Ramon es va veure abocat a interpretar que totes les fonts es referien a tres recintes perquè es refià de la versió lliure del *Liber maiolichinus* proporcionada per Miguel Alcover a *El Islam en Mallorca*, editat a Palma el 1934. Aquella traducció al·ludeix a un tercer recinte que en rigor és inexistent a l'original llatí: «[...] al octavo (*dia*) penetran por las brechas enseñoreándose de la segunda ciudad; los sarracenos se retiran a la tercera que enseguida es atacada con creciente bélico ardor [...]» (copii de Costa 1962: 52). Amb una traducció així no és estrany que Costa no dubtàs de l'existència d'una vila de tres recintes a més de l'alcàsser, però el cert és que la versió llatina que ofereix J. Juan Castelló és aquesta: «[...] protinus ascendunt super altas agmina turres. / Barbara turba pauet celsasque recurrit ad arces»; i la traducció de M. Mulet Mas: «En un moment les

tropes pugen a les altes torres. L'exèrcit bàrbar s'espanta i retrocedeix cap a les excelsos fortalezes» (1991: 30); la qual és coincident amb la castellana de J. Juan: «Las tropas suben inmediatamente a las altas torres. La turba bárbara se llena de pavor y se refugia en el excelso alcázar» (1996: 198-200). No hi ha per enlloc el trampós tercer recinte d'Alcover, sinó els «arces», els alcàssers, el darrer reducte del Castell en el qual es tancaren els defensors una vegada perdudes les dues viles. Quadrado, abans, el 1888, havia interpretat correctament l'altre pasatge clau del text llatí: «Era el 21 de julio, fiesta de San Víctor el de Marsella, y el 28 al cumplir la octava, rendidas otras dos torres, es allanada la segunda cerca: estréchase el sitio alrededor del alcázar [...]» (1888: 1.310). Molt probablement, A. Costa, sense la traducció d'Alcover, hauria vist de seguida que el *Liber* esmenta únicament dos recintes i el Castell, una dada important que ben segur no hauria passat per alt.

«**Triplices... muri**», «**tres murs**», «**tres cercas**»

La citació amb què he iniciat l'article, un fragment del capítol «Divisió i repartiment del Castell i la Vila d'Eivissa» de *La conquista catalana de 1235* de J. Marí Cardona, implica necessàriament afegir un altre paràgraf pres del mateix lloc: «De totes maneres, iguals o diferents els murs del segle XVI,

podem partir d'una vila amb tres recintes emmurallats en el segle XIII, els noms dels quals, de dalt a baix eren Vila Superior, en què quedaven inclosos el Castell i l'Almudaina, Vila Mitjana o Inferior i Raval o Vila d'Avall» (Marí 1976: 69). Marí, per tant, donà per bo l'estudi de Costa Ramon, malgrat que al començament del capítol havia advertit dels quasi segurs canvis en els murs que s'experimentaren entre el segle XIII i la data d'elaboració dels plànols que serviren a Costa de base documental. A banda de la interpretació de les descripcions de la vila, analitzades a l'apartat anterior, el problema de la interpretació de Costa i de l'explicació de Marí sobre els tres recintes, Castell, Almudaina, vila Superior, vila Mitjana o Inferior i vila d'Avall o Raval, és que els capbreus i altres documents del segle XIII únicament fan al·lusió a la vila Mitjana, a la vila Inferior o Jussana i al Raval i mai no esmenten la vila Superior. Aquella vila Superior no apareix fins als dos capbreus del final del XIV (CAEV i CCT). Al quadre 1 s'ofereixen les denominacions dels recintes que apareixen als dits capbreus del XIII i al CAEV a partir de la sistematització dels seus topònims que fa Torres Peters (2004: 95-96; 2008: 59-62).

S'hi han inclòs altres topònims de la vila i del seu entorn immediat (la Costa o les Falde del Castell, la Barbacana i l'Esvaïdor), però ara em centraré en els que fan al·lusió als diferents recintes de la vila. La major part dels documents coincideixen a esmentar el Castell i l'Almudaina; s'ha de recordar que el *Liber maiolichinus*, *Llibre dels feits*, Pere Marsili i Ruy González de Clavijo només fan menció del Castell; l'Almudaina, si de cas, quedà inclosa en els esments als «arces» (fortalezes) del *Liber* i al Castell de les altres fonts. Tanmateix, la *Traça d'Iviça*, de mitjan segle XVI, mostra clarament la separació entre l'Almudaina i el Castell, la qual cosa és en principi una prova que tal diferenciació provenia d'època andalusina. Com s'ha dit, si atenem als topònims de la taula, deixant de

banda el CAEV de 1396, el segle XIII la vila era formada pel Castell, l'Almudaina, la vila Mitjana, la vila Inferior i el Raval. La denominació de vila Superior no apareix més que al CAEV.

A banda dels capbreus del XIII, altres documents, alguns de ben primerencs després de la conquesta, situen cases fent referència tant a la vila Mitjana, com a la Inferior o Jussana, com al Raval (escrit *Rabat*). Especialment interessant n'és un de tardà, de 1284, que especifica que el Raval era «fora del castell d'Eivissa»:² «[...] unum trocium sive patium terre quo vos jam habetis et tenebatis in Rabato extra castrum Evisse» (CCT, p. 47). Aquesta disposició de dos recintes més el Castell i l'Almudaina coincideix amb el que s'ha dit respecte del *Liber maiolichinus* («prima urbs», «secunda urbs», «arces») i el *Llibre dels feits* («tres murs un sobre l'altre» corresponents a dos recintes de vila i un de Castell i Almudaina). El Raval, clarament, era banda fora dels murs, però és necessari insistir-hi.

El CAEV, confeccionat entre 1396 i 1398 (Torres 2004), conté un aclariment que explica perfectament la configuració de la vila que estan indicant els capbreus del segle XIII. L'estiu de 1397, el notari Antoni Julià es presentà davant dels oficials que feien el capbreu i afirmà que tenia un hospici i, contigua, una torre del mur que se situaven a la vila Mitjana. Per demostrar la legalitat de la tinença presentà un document de 1258; quan el capbrevador el llegí es trobà que el notari d'aleshores havia ubicat l'immoble a la vila Inferior, mentre que Antoni Julià afirmava que ca seua era a la vila Mitjana. Tots dos, confessant i capbrevador, eren conscients del canvi de nomenclatura que s'havia produït i, així, a l'acta s'aclarí que l'immoble era «[...] in

Quadre 2,
on es
mostren
alguns
canvis
toponímics
entre els
segles
XIII i XVI.

CAE i CLVT (s. XIII)		CAEV (1396-98)		Capbreu del rei (1577)
Castell	>	Castell	>	Castell
Almudaina	>	Almudaina	>	Almudaina
vila Mitjana	>	vila Superior	>	vila Superior
vila Inferior	>	vila Mitjana	>	vila Mitjana
Raval	>	Raval	>	Raval o vila d'Avall

dicta vila inferiori, que mediana vulgariter nuncupatur» (CAEV, f. 57r; Torres 2004: 216). És clar, per tant, que el notari o comissari de la capbrevació coneixia que «vila Mitjana» era el nom aleshores vigent d'aquell recinte i sabia que es tractava, com posava el document de 1258, de l'antiga vila Inferior. Com he dit, el valuós aclariment del capbrevador coincideix i explica la configuració que els capbreus del segle XIII proporcionen de la vila. La vila Inferior del CAE i del CLVT era anomenada *vila Mitjana* el 1397 i la que el CAEV d'aquell any anomena *vila Superior* era la vila Mitjana dels capbreus del XIII; d'acord amb l'esquema del quadre 2.

En realitat, la dada que aporta la confessió d'Antoni Julià era coneguda per A. Costa (1962: 11), però capficat com estava a fer veure que el Raval medieval no era la Marina, com es creia llavors des que ho digué Quadrado, sinó la part inferior de la vila medieval, no li'n va collir tot el fruit. La clau de tot plegat, per tant, és saber per què la vila Inferior del segle XIII passà a ser coneguda com la vila Mitjana almenys des del final del segle XIV. L'explicació, com s'ha anunciat, té a veure amb el Raval que apareix mencionat als capbreus del segle XIII i en altres documents coetanis. Més avall s'exposaran els indicis que permeten pensar que aquell Raval extramurs fou fortificat durant la primera meitat del segle XIV, en tot cas després de l'esment que

en féu Marsili el 1314 i abans de l'atac de Pere el Cruel de Castella el 1359, quan ja és al·ludida la seua murada. Concretament, tal obra de fortificació es pot situar pels volts de 1337. Tot seguit es detallarà aquesta cronologia, però abans s'ha d'explicar que el fet de voltar de murada el Raval va comportar que se li començàs a dir *vila d'Avall*, fent néixer una possible font de confusions amb la vila Inferior i, a la fi, un canvi en la nomenclatura de les dues viles preexistents.

Ja s'ha vist que el 1397 es recordava la designació de *vila Mitjana* i *Inferior* vigent el segle XIII, tot i que ja havia caigut en desús i es parlava «vulgarment» de *vila Mitjana* per referir-se a l'antiga vila Inferior. Aquella vila Mitjana o d'enmig implica l'existència d'alguna cosa a dalt i a baix. El plànol *Traça de Iviça*, de mitjan segle XVI, té el rètol «Raval o vila d'Avall»; la mateixa denominació apareix alguna vegada al capbreu de 1577 també en referència al Raval (ARM, RP, 308) i això n'és la clau. El Raval s'havia conformat com el tercer recinte de la vila a partir del moment de la seua fortificació. B. Escandell crida l'atenció sobre una confessió del CAEV, de 1396, en què Francisca, esposa de Guillem Juny, afirmà que tenia «domibus suis... intus villam Evice, videlicet, in Rabato» (Escandell 1995: 103; Torres 2004: 253). La incorporació del Raval al conjunt de la vila va fer que també rebés el nom de *vila Inferior* o *vila d'Avall*,

2. Aquestos documents són inclosos dins el *Capbreu del Capítol de Tarragona*, de 1394, conservat a l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa (AHPE) i encara inèdit. He consultat una fotocòpia facilitada el seu dia pel llavors canonge arxiver Joan Marí Cardona i la paginació es refereix a dita còpia: p. 39 «[...] paria domorum quas tenebatis que sunt in castro Evisse, in inferioris villa castri Evice [...] et affrontant [...] ex tercia parte in via que vadit juxta murum ville mediane [...]» (1238); p. 41 «[...] in inferiori villa castri de Evisse» (1238); p. 44 «[...] domos quas sunt in castro Evisse, in inferiori villa [...]» (1238); p. 58 «[...] castro Evice, inferiori villa [...] via qua transit juxta murum ville mediane» (1238); p. 58 «[...] domos sunt in villa jufçana / castri de Eviça» (1243); p. 40 «[...] dono et stabilio tibi [...] unum pati terre in villa superiori castri Evisse, sicut affrontat [...] et ex alia part in muro jusanio [...]» (1257); p. 61 «[...] quibusdam domibus quas habemus in Rabato Evice» (1281).

Figura 2.
Reconstrucció
hipotètica de l'aspecte
de la vila d'Eivissa
al segle XIII, amb el Castell,
l'Almudaina, la vila Mitjana,
la vila Inferior i les cases
del Raval i de la Costa
(dibuix d'Antoni
Rebollo Tur).

prenent tal denominació a l'antiga vila Inferior, la qual passà a ser designada com la *vila Mitjana*; a la vegada, l'antiga vila Mitjana mudà el seu nom a *vila Superior*. El triple recinte, amb el Castell i l'Almudaina al capdamunt, quedà així configurat i en actiu des de mitjan segle XIV fins avançada la segona meitat del segle XVI, quan les murares renaixentistes transformaren totalment el sistema defensiu medieval. És cert que el CAEV de 1396-1398 no usa el nom de *vila Inferior* per referir-se al Raval i tampoc el capbreu de 1433 (Torres 2011); les poques vegades que hi apareix el topònim *vila Inferior* és en referència a l'antiga vila Mitjana. Sí usaren, però, els noms de *vila Superior* i *vila Mitjana*, noms que proven que el Raval ja era anomenat també *vila d'Avall* per la gent. Els documents, sempre més conservadors, mantingueren la denominació més antiga i oficial de *Raval* per evitar les confusions a què, com en el cas d'Antoni Julià, donava peu la transformació de la nomenclatura de les diferents viles.

La formació i la fortificació del Raval

Hi ha diversos indicis documentals del procés d'edificació del Raval i, després, de la construcció de la seua murada i el fossat. Les primeres al·lusions al Raval després de la conquesta són les tres que apareixen al CAE (f. 9r-v), el qual, segons la datació que li atribueix Torres Peters (2008: 10), es remunta al temps de Nunó Sanç, mort el 1241, i en tot cas és anterior al 1273. El Raval també apareix a l'establiment d'un tros de terra que va fer Guillem Escrivà a Martí de Portmany l'any

1248 (Macabich 1967: I, 109). El dit CAE menciona tres cases situades «in Rabad» i moltes més ubicades «in Costa», les quals es troben agrupades sota l'epígraf: «Hoc est censuale portionis que fuit domini Nunonis extra murum» («Això són els censos de la porció de N. Sanç de fora dels murs») (Torres 2008: 70). Concretament, els immobles de la partida jurisdiccional de Nunó Sanç (CAE) eren unes vint cases situades «in Costa» i cinc «in Rabad», mentre que les de l'arquebisbe (CLVT), únicament ubicades «in Costa» pel capbreu, eren unes catorze cases i altres tants patis o solars. S'ha de cridar l'atenció que generalment tant el CAE com el CLVT fan al·lusió a «cases», en plural, però es refereixen a un sol immoble; és un ús plural idèntic al que es fa actualment a la pagesia per designar el conjunt de construccions que formen el casament. Ara bé, en el cas de les cases del Raval i la Costa, almenys cinc són al·ludides en singular i en un cas es menciona expressament una «casa petita». Aquelles cases pagaven censos menors que les cases i els obradors de la vila, intramurs, ben segur que en atenció a la seua menor grandària i ubicació més dolenta, clarament qualificada d'extramurs al CAE. Així, mentre els tinents de les cases de la vila havien de satisfer censos de mig besant, un besant, una masmudina i, excepcionalment, dues masmudines o besants o més (moneda de bon metall), els de les situades a la Costa i al Raval satisfien generalment una gallina, mitja gallina, dues gallines, un sou i només excepcionalment mig besant. Cal prestar ara una mica d'atenció a les dades del Raval i de la Costa.

A. Costa va deixar clara la ubicació del *Rabat* dels documents medievals i els capbreus ens permeten conèixer que els conqueridors hi trobaren el seu embrió, situat al voltant de la porta principal de la vila d'aleshores, l'actual carrer de la Santa Faç, a la zona de l'església de l'Hospitalet. Aquella porta va ser dibuixada molt de temps després per l'enginyer Calvi. El fet que en època andalusina el Raval ja existia es demostra perquè els primers esments documentals són primerencs i, sobretot, perquè aquelles cases, com la resta de la vila, foren repartides i adjudicades a la jurisdicció dels tres conqueridors. Els capbreus mostren el Raval situat molt a prop de la barbacana o avantmurada de la dita porta de la vila, no debades entre les afrontacions d'unes cases s'esmenta «el corredor entre el mur i les cases» i la «barbacana del portal» (CLVT, f. 114v; Torres 2008: 90).

També hi havia, com s'ha dit, les cases de la Costa, en al·lusió al dependent, en ocasions ben fort, de la zona adjacent a aquell Raval; un document de 1286 aclareix molt la ubicació d'aquell indret de la Costa. Es tracta de la donació que el rei d'Aragó Alfons el Liberal féu de la Costa a precs dels prohoms d'Eivissa «[...] a ús comú per ampriu dels hòmens del castell e de la vila de Eviça» i «[...] sens perjudici de dret d'altri». Així, la gràcia reial consistí en «[...] la costa la qual és damunt lo camp qui fo d'en Guillem Escrivà tro a la barbacana, axí com va a la vinya d'en Ponz Seguer, e va dret a la pena d'en Torreda entorn del castell, partrà de la portella d'en Ladó anan per la carrera damunt lo Trebuquet per la qual va hom a les Salines, tro a lo honor de l'Ospital»

Figura 3.
Representació ideal
de la vila així com quedà
després de la fortificació
del Raval entre 1312 i 1359
(dibuix d'Antoni
Rebollo Tur).

(AHE, *Llibre de la cadena*, f. 40r). La donació es refereix clarament a la part de ponent i llebeig de la fortalesa, ja que se sap que el Trabucquet era la part més oriental del puig des Molins fins a tocar dels murs de l'Almudaina (Ribes 2006: 135-139) i que la portella d'en Lledó apareix anomenada així encara el 1433, amb l'aclariment que era un nom antic i que aleshores era la portella d'en Berenguer Bellver, tot i que la casa que donava nom a la porta havia passat a Antoni Cucarella per compra; abans de pertànyer a Bellver havia estat de Berenguer Bru, qui la capbreuà el 1396 (CAEV, f. 50r) i assegurà que l'havia comprat i que confrontava amb la murada per dues parts. Coneixent aquest detall i el cens amb què estava carregada el 1396 i el 1433, la casa es pot trobar entre inscripcions del CLVT de 1276; concretament aleshores era de Jaume de Lledó i confrontava amb la murada pel sud i per l'oest (f. 103v). Els dits capbreus de 1396 i de 1433 indiquen que la casa se situava a la vila Mitjana i del CLVT es dedueix que era a tocar de la murada de la vila Superior, que li quedava al sud, i de la murada que tancava la dita vila Mitjana per ponent. Aquell indret avui pot correspondre aproximadament a la zona de la Comandància Militar i part des Soto.

L'important de tal donació és que insisteix en el fet que ja coneixem pels capbreus, que al voltant de la vila hi havia una zona de jurisdicció comuna: «[...] costa que est

ante castrum de Eviza, que non est adhuc divisa» («la costa davant del castell d'Eivissa que fins ara no s'ha dividit»), afirma el CLVT (Torres 2008: 94). De fet, arran de la mort de Montgrí el 1273 i, després, de Jaume I el 1276, sorgiren inconvenients entre els senyors de l'illa, que passaren a ser l'arquebisbe i el capítol de Tarragona i el rei Jaume II de Mallorca. Aquella indivisió de la Costa i altres qüestions de preeminència feudal varen originar disputes molt greus entre l'església de Tarragona i el casal reial de Mallorca primer i d'Aragó després. Respecte de la Costa, aparentment, la discrepància sorgí perquè l'arquebisbe féu establiments de parcel·les del comú a diferents particulars i aquella pràctica feia créixer el nombre de cases i construccions de la Costa i del Raval, encara no delimitat per murs. De fet, si s'ha de creure un regest fet el segle XVII d'un document del 1268, Guillem de Montgrí havia autoritzat els seus oficials a establir i permetre edificar en el castell, la vila i «[...] en la costa questé ab aquell, la vila entorn, en gir del dit castell» (Marí 1997: 169); el document és una prova del dinamisme urbanitzador extramurs de la vila.

Diversos documents redactats a la cort insisteixen que el creixement del Raval perjudicava els interessos reials. El creixement tenia la causa en els establiments que tant l'arquebisbe com el paborde de Tarragona feien a la zona de la Costa, a tramuntana i ponent de les mura-

des de la vila. Tant era així que el novembre de 1291 Jaume II d'Aragó, ben segur que informat pel seu batle a Eivissa, Pere de Sarrià, escrigué als prohoms manant-los que s'abstenguessin de posar impediments al batle si per necessitats de defensa decidia enderrocar el Raval. Una dràstica mesura justificada pel fet que des del Raval es podia atacar fàcilment i a cobert la vila. Aquest és el text traduït del llatí: «si s'esdevengués que gentes estrangeres arribassin a l'illa per ferhi mal, respecte del Raval, que és contigu al castell de la dita vila i per això des del Raval es pot rebre dany, si fos cas que Pere de Sarrià el fes enderrocar, no li faceu impediment, ans en això donau-li ajut».³ L'expeditiva amenaça d'enderrocar el Raval no va portar-se mai a execució de manera total, però sí que foren tombades algunes cases el 1304. Aquell fet mogué les protestes del batle de l'arquebisbe, però el lloctinent reial respongué, simplement, que aquelles cases perjudicaven la defensa de la vila. La qüestió de la defensa podia ser-ne un motiu, però altres notícies mostren que la qüestió de les rendes també hi tenia molt a veure. Abans, l'any 1300, el rei, en connivència amb els prohoms de la vila o part d'ells, atacà el Raval des d'un altre flanc i prohibí que s'hi fes mercat: «[...] volem e manam que vi e pans no pusan vendre en l'Arrabat per negú, mas que's hagen a vendre en la vila o'n lo castell d'Iviça» (AHE, *Llibre de la cadena*, f. 25v-26r).

3. ACA, Cancelleria, registre 90, f. 201v-202r. Agraïx a Stefano M. Cingolani haver-me posat en coneixement d'aquesta notícia i facilitat la transcripció del document.

La qüestió del Raval era un aspecte del conflicte de més abast existent per la interpretació i l'exercici de les prerrogatives, especialment en el cas dels reis de Mallorca i dels senyors eclesiàstics, els quals, cal recordar-ho, eren súbdits del rei d'Aragó. Tot plegat, desembocà en un procés judicial incoat l'any 1312 i que enfrontà el rei Sanç de Mallorca amb l'arquebisbe i el paborde de Tarragona (Urgell 1989: 15-31). Entre altres assumptes, en el procés es tractà el tema del Raval, sobre el qual la part reial afirmà que s'havia edificat contra la voluntat de Jaume II de Mallorca, qui havia prohibit que s'hi fes mercat perquè anava en detriment del poblament de la vila; fins i tot sostengué que la seua pròpia existència posava en perill la vila sencera perquè en cas d'atac podia servir de parapet i empar als eventuais assetjadors (Urgell 1989: 23). Malgrat aquell procés judicial, els conflictes no trobaren acaball i el 1321 l'arquebisbe Ximèn de Lluna redactà i presentà un extens memorial de greuges al rei Sanç, el qual fou contestat punt per punt. Un dels greuges s'originà pel fet que els oficials reials havien ocupat el Raval i emparat o embargat els censos del Raval corresponents a l'arquebisbe: «[...] y més feya emparar y ocupar per sos oficials lo Rabat, censos y altres drets pertanyents a dit Archebisbe, no tenint-hi lo Rey sinó la potestat y que puga fer pau y guerra». El rei respongué que l'ocupació era en benefici de la cosa pública i de la vila, ja que «[...] si los homes podien edificar y habitar en dit Rabat, lo Castell se despoblaria y vindria perdre's».⁴ És clar, per tant, que el Raval, en aquells temps, no estava fortificat i per això el rei podia argumentar que aquella agrupació de cases representava un inconvenient greu per a la defensa.

Un altre motiu de disputes entre el rei i els senyors eclesiàstics era la contribució que aquests darrers ha-

vien de fer en les despeses de defensa. Aparentment, sempre procuraven eludir tals pagaments perquè els consideraven abusius; en aquells casos el batle reial els forçava per mitjà d'embargar-los les rendes. El març de 1338 el lloctinent de Mallorca autoritzava el d'Eivissa que si l'arquebisbe i el paborde de Tarragona mantenien la negativa a col·laborar en les despeses de defensa arran del perill que representava un estol de catorze galeres armades del rei del Marroc⁵ i unes de genovesos de què es tenia notícia, s'ho cobràs dels seus béns a l'illa: «[...] ut juris existeret et raonis» («com hi hagués dret i raó») (ARM, AH-1, 42r). Així ho féu el lloctinent i l'abril d'aquell any, els batles de l'arquebisbe i del paborde varen presentar una queixa al rei pels diners amb què, a la força, el lloctinent els havia fet contribuir a la reparació de les màquines i ginys de defensa de la vila: «[...] compellia dit Archabisbe a tenir més armes en dit castell del que estava obligat y li feya pagar més del just en los gastos de dites guardes y de un vall que de nou se feya» (Marí 1997: 150, doc. 102). El lloctinent reial, segur en la seua posició, al·legà que sempre havien hagut de contribuir-hi, que en efecte ho havien fet en el passat i que, per tant, més encara ho havien de fer aleshores quan hi havia gran perill que el soldà del Marroc atacàs l'illa. A més, el lloctinent els presentà una carta del rei, de febrer d'aquell any, en què rebia l'ordre de fer-los col·laborar en «[...] les obres fahedores en les muralles del Rabat de Yviça» (Marí 1997: 189, doc. 228). Aquestes disputes, conegudes pels resums fets el segle XVII continguts a l'*Índex Vell de Tarragona*, s'han comprovat amb els registres de les comunicacions entre el lloctinent general de Mallorca i el lloctinent d'Eivissa d'aquell temps, Roger de Rovenac i Dalmau Tutzó (ARM, AH-1). El contingut de les missives tra-

meses des de Mallorca és més vague que els dits regestos i de vegades remetien a cartes reials que no es traslladaren ni resumiren al registre; per aquesta raó s'ha utilitzat l'*Índex Vell*.

Els primers mesos de 1339 l'arquebisbe, el paborde i el rei de Mallorca s'avengueren d'alguna manera i els de Tarragona obtengueren una provisió reial de maig d'aquell any que els permeté recuperar els diners que el lloctinent reial els havia fet pagar de més en les obres: «[...] en lo vall de la Almudayna y en les armes posades en dit castell y en los valls de les muralles». En una altra carta de primers de maig el rei manava el dit lloctinent «[...] que no compellesca dit Archebisbe o a sos oficials en la contribució dels gastos ques feyan en la obra de les muralles y valls y altres y en les armes per a la defensa del castell sinó la part que y té lo dit Archebisbe» (Marí 1997: 150-151, doc. 103 i 104). En aquell temps la situació era tensa, les relacions entre Pere el Cerimoniós i Jaume III de Mallorca eren dolentes i el rei mallorquí intentava fer contribuir al màxim l'arquebisbe i el paborde de Tarragona, vassalls d'Aragó, en la fortificació d'Eivissa, l'obra de la qual continuava el 1341. Aquell any el rei pagà la cinquena part que li pertocava «[...] de so que costaren les cazes e patis que foren preses e enderocats per lo mur», suma que no arribava a trenta lliures (Sastre 2011: 105). Ignor per què al rei li'n pertocava pagar una cinquena part, del muntant total de diners –quasi 150 lliures– que es destinaren a indemnitzacions o adquisicions de cases i solars ocupats per una nova murada, sense cap dubte la del Raval. Cal tenir en compte, per gaudir d'un regiment dels preus vigents, que el 1325 Pere Amat comprà un bon alberg dins la vila per preu de vuitanta-cinc lliures i que l'any següent es va vendre un

4. Els fragments literals corresponen al resum del document fet el segle XVII per a l'*Índex Vell de Tarragona*, no a l'original de 1321. Es troba a Marí Cardona, 1997: 138, doc. 79.

5. Es tractava d'un estol de setze galeres amb què el soldà Abu'l Hassan Alí volia atacar les Balears. Sobre els preparatius per fer front a aquell eventual atac: ARM, Lletres comunes 1336-1339 (AH-1), f. 20v i 77r. També ABULAFIA, D. (1996). [1a ed. 1994]. *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*, p. 233.

hort i un tros de prat del pla de Vila per trenta lliures (ARM, *Suplicacions* 5, f. 84r i AHE, *Llibre de clavaría de 1373-1374*, pergami de coberta).

Després de maig de 1343, no obstant que el regne de Mallorca quedà incorporat a la corona aragonesa, els conflictes entre la jurisdicció reial i la senyorial continuaren. Així, el 1357 l'arquebisbe féu uns capítols interrogatoris sobre les obligacions que tenia a Eivissa i sobre els greuges que, segons ell, els oficials reials cometien contra els seus drets. Li contestaren Guillem Llagostera, conseller del rei i governador seu a Eivissa, i Guillem sa Mata, jurat de la Universitat, qui afirmà, com altres persones els noms de les quals no s'esmenten, «[...] que lo rey ha compellits als bal·les del Archebisbe y Peborde en la contribució dels gastos de adobs de muralles y de la vall del Rabat per la rata [a proporció] de llur part y portió» (Marí 1997: 190, doc. 229). Cal recordar que el 1357 encara no s'havia produït l'atac del rei de Castella, que tengué lloc el juny de 1359. A conseqüència del setge castellà les murades quedaren molt malmeses; tant fou així, que els jurats demanaren al rei Pere l'autorització per «[...] enderrochar e metra abayx la part del mur del Rabat de la torre d'en Bru fins lo portal del Abeurador e que el Rabat sia pus estret e ques fasse part de dins altre murs, e que lo mur del castell sia espayat e separat dels alberchs del Rabat» (Marí 1999: 186-187). El Raval, per tant, estava fortificat quan el rei de Castella atacà i assetjà la vila «[...] ab molt gran multitud de gins e de trebuchs die e nit molt cruelment han combatut». J. Marí Cardona considera que la torre d'en Bru era la cantonera del Raval, però els capbreus no situen cap Bru amb tinences al Raval i sí a la vila Mitjana; ja s'ha dit que la portella d'en Lledó era de Berenguer Bru el 1396. La casa i la torre que donaven nom a aquella porta devia ser la torre XXV o, potser,

Els baluards de Sant Joan i del Portal Nou foren els potents substituïts de les dues torres circulars, avui encara visibles, amb què es reforçà la murada medieval del Raval durant la primera meitat del segle XVI (foto: Vicent Mari).

la XXIV de Costa Ramon.⁶ El que els jurats proposaven, per tant, era acabar d'enderrocar tot el llenç de murada que tancava per ponent el Raval i part de la vila Mitjana i refer-lo més endins, apetitant el Raval, i exempt, és a dir sense cases que s'hi repenjassin. Sens dubte els castellans també havien provat l'assalt per la part oest de les murades.

A les notícies documentals precedents es troben indicis suficients per a la datació de la fortificació del Raval: el 1291 l'acumulació de cases a la Costa representaven, a parer del rei, un perill per a la defensa; el 1304 el lloctinent reial en féu enderrocar algunes per aquella causa; el 1312 el rei pledejà amb els senyors eclesiàstics i argumentà novament que el Raval era un perill per a la correcta defensa de la vila; el 1314 Pere Marsili menciona el «suburbanum» o raval que la vila tenia vora seu; el 1338 es menciona el vall del Raval i les «obres fahedores en les muralles del Rabat»; el 1357 es fa al·lusió a la despesa feta en el fossat o vall del Raval i, finalment, el 1359, se sap que aquells murs havien rebut el seu baptisme de foc en el setge de Pere I de Castella i que havien quedat tan malmesos que se'n volia refer tot un llenç mudant-lo de traçat. Encara podem afegir que el 1373 s'hi feien andadors i es-

cales i continuava l'excavació dels valls o fossats: «[...] que tothom qui agés aüt alberà fos a la vénde del vayl» (AHE, *Llibre de clavaría de 1373-1374*, f. 5r-v, 6v, 10r, 12v), a la qual encara es treballava el 1417: «Ítem, doní a nan Pere Aymarich los quals li donaran per los misarables que no podian pagar en las véndas del val» (AHE, *Llibre de clavaría de 1417-1418*, f. 8v). Les véndes del vall es refereix, clarament, a una distribució de tornos de feina o d'una taxa extraordinària per dur endavant l'excavació dels fossats. Malauradament, els comptes de la construcció de la murada del Raval no s'han conservat o no s'han localitzat encara i haurien estat preciosos per conèixer qui i com féu aquella obra.

Conclusions

Pens que és ben clar que la fortificació del Raval es pot situar, sense arriscar una datació més concreta, entre el 1312, quan en el procés judicial entre Sanç de Mallorca i l'arquebisbe de Tarragona encara es considerava un inconvenient per a la defensa, i el primer esment clar a la murada del Raval el 1338.

Aquella època coincideix amb una sèrie d'episodis d'inseguretat acusada als territoris insulars del regne de Mallorca. S'ha mencionat

6. Segons el CAEV, f. 50r (Torres 2004: 323), Berenguer Bru comprà un alberg a la viuda de Francesc de Vic, situat a la vila Mitjana i confrontant amb el mur de la vila per dues parts i amb Jaume Manresa i un carrer.

l'estol de galeres que havia armat el rei del Marroc o del Garb, el qual motivà la revisió de les fortificacions i de les armes disponibles, tal com ordenà el lloctinent general de Mallorca al lloctinent d'Eivissa el 20 de febrer de 1337: «Com nós haïam certes noves que'l rey del Garp fassa grans aparellaments de navilis e de vitualla e haïam entès que ell vulla offendre e damnicar les ylls de Mallorches e en special haïam dupte de la ylla d'Ivissa» i per això «[...] deiats regonèixer totes les forsses de la dita ylla d'Ivissa e les armes e enfortiments d'aquelles»; així mateix, en previsió d'un setge, li demanava quina quantitat de blat podia necessitar la vila durant un any (ARM, AH-1, f. 20v). El 4 de juliol de 1338 el lloctinent general insistia en la notícia de les catorze galeres i manava als lloctinents d'Eivissa i de Menorca que estiguessin vigilants i preparats (f. 73r); l'11 d'agost continuaven pendents de l'estol, una barca armada enviada expressament a Barbaria digué que havia trobat les galeres en alta mar i que eren catorze galeres grosses i set llenys (f. 147v); el 30 de novembre seguien al cas de les galeres (f. 208v) i, finalment, el darrer dia d'abril se signà una treva amb el rei del Garb (f. 287v).

Entre altres, com les guerres intermitents amb Gènova, la segona amenaça important de la primera meitat del segle XIV fou el rei d'Aragó. Les tibants relacions del monarca mallorquí amb l'aragonès motivaren que Jaume III impulsàs diverses obres de fortificació. Tot just signada la treva amb el Marroc, el lloctinent de Mallorca anunciava la notícia que el rei d'Aragó armava unes galeres per anar al Papa però que tanmateix calia estar alerta «[...] circa custodiam castri et insule Evisse» (ARM, AH-1, f. 288v). Aquelles notícies d'inquietud front a la possibilitat d'un atac aragonès es repetiren en diverses ocasions. El primer de maig de 1343 el lloctinent general de Mallorca es preocupava perquè l'obra de la murada d'Alcúdia no s'aturàs per falta de diners (ARM, AH-3, f. 277). El març d'aquell any els prohoms d'Eivissa ha-

vien demanat que s'aixecàs l'exempció de què gaudien els cavallers en el pagament de despeses de defensa: «[...] en les messions per vosaltres fetes e fazedores en honor del rey monsenyor e'n salvament e deffensió de la yla» (f. 244v i 245r). Pel maig els prohoms al·legaren les diverses «[...] exactionibus pro defensione insule impositis sunt» a què havien fet front les gents pobres d'Eivissa, per evitar la contribució en l'impost del monedatge (f. 268r). El 5 de maig el lloctinent general exhortava els eivissencs a defensar l'illa contra l'estol del rei d'Aragó i el dia 15 Pere el Cerimoniós desembarcà a Santa Ponça i posà fi al regnat efectiu de Jaume III de Mallorca, finalment mort el 1349.

Encara altres indicis reforcen la idea d'un Raval fortificat tardanament: es tracta dels camins que dibuixà G. B. Calvi en el seu plànol de la vila. En general, els camins tenen una forta tendència a romandre inalterats, ja que les mudances en el seu traçat afectaven les tinences que hi confrontaven. Calvi inaugurà la sèrie de plànols de la vila d'Eivissa que representen el nucli urbà i el seu entorn immediat i els camins que, radials, conflueixen en el nucli urbà. Al dit plànol ho feien en un lloc concret d'aquell nucli, a la porta o portella que Calvi retola com d'en Vidal. Hi representà tres camins: el procedent del NW, de l'Abbeador, de la unió dels camins dels Pous i de la Joveria; el de les Salines que passava pel peu del puig des Molins i el que ho feia per la cresta d'aquell puig. La portella d'en Vidal, ja al·ludida, era l'anteriorment coneguda com d'en Julià i abans d'en Totzó, al cap del carrer de la Conquesta. El 1738 l'enginyer Joan Ballester de Zafra aixecà un plànol també magnífic de la mateixa zona: els mateixos camins que representà Calvi conflueixen ja, condemnades per la fortificació renaixentista la portella d'en Vidal i les altres, al Portal Nou.

La vila d'Eivissa que trobà Jofré de Treballs quan el mateix maig de 1343 hi desembarcà per sotmetre l'illa a l'obediència del rei d'Aragó Pere el Cerimoniós ja no era la ma-

teixa que trobaren Guillem de Montgrí i els altres quasi cent deu anys abans. S'ha al·ludit a la confessió del notari Antoni Julià davant els oficials de l'arquebisbe de Tarragona que confeccionaven el capbreu el 1397; el notari Julià, a més d'afirmar davant el capbrevador que la seua casa se situava a la vila Mitjana, que abans era la vila Inferior, digué que s'ubicava a la barriada de l'Esvaïdor. Aleshores aquell ja era un nom antic, l'esmenta el CLVT i el Capbreu de 1433 conté l'al·lusió a la portella de l'Esvaïdor (Torres 2011: 179-180). En el plànol del segle XVI *Il ritratto grande della fortezza d'Iviça* editat per A. Costa, Calvi deixà una nota escrita a ponent de la representació que féu de la fortalesa: «Da questa parte la terra fu presa da Christiani»; aquell era el lloc de l'Esvaïdor, l'indret per on es conquerí la vila. L'indret era el front de murada situat entre la torre XXII i la XXV, és a dir, entre can Fajarnés o can Cires i les Monges Tancades. Això és, la part de la vila Mitjana, abans dita vila Inferior, que mirava a cap a les Salines. Com el 1114, els assaltants de 1235 començaren per baix, pel primer recinte fortificat que trobaren; les cases del Raval, inermes sense mur, no comptaren llavors com a recinte a expugnar. Sí que es tengueren en compte, en canvi, el 1359, quan les màquines de guerra del rei de Castella castigaren molt les murades del Raval. Entre un i altre succeïts, la vila d'Eivissa s'havia convertit en un nucli urbà que a causa de la fortificació del Raval havia passat de tenir Castell, Almudaina i les viles Mitjana i Inferior i el Raval extramurs, a tenir Castell, vila Superior, vila Mitjana i Raval o vila d'Avall, tot rodat de murades.

Fonts editades

- JUAN CASTELLÓ, J. (1996 [s. XII]). *Lorenzo Veronés. De bello Maioricano. Libri octo. La guerra de Mallorca en ocho libros*. Barcelona: Bosch Casa Editorial.
- LÓPEZ ESTRADA, F. (1999 [1403]). *Ruy González de Calvijo Embajada a Tamorlán*. Madrid: Clásicos Castalia.

MARSILI, P. (1314). *Cronice illustrissimi regis Aragonum domini Jacobi victorissimi principis*. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Àrea de reserva, manuscrit 64, edició de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, f. 17r.

MULET MÁS, M. (1991) *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana.

SOLDEVILA, F. (ed.) (1971). *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III. Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Editorial Selecta.

Bibliografia

COBOS, F.—CÁMARA, A. (2008). *De la fortificación de Yviça*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa; Editorial Mediterrània-Eivissa.

COSTA RAMON, A. (1962). *La triple muralla de la Ibiza árabe. Ensayo de topografía histórica*. Ibiza: Instituto de Estudios Ibicencos.

——— (1996). *La ciutat i la badia d'Eivissa* (ed. a cura de R. Vallès Costa). Eivissa: Ed. Mediterrània-Eivissa.

ESCANDELL BONET, B. (1995). *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, vol. II. Palma: Lleonard Muntaner Editor.

FERRER ABÁRZUZA, A. (2008). *L'Eivissa de Jaume I*. Eivissa: Govern de les Illes Balears; Consell d'Eivissa. FERRER ABÁRZUZA, A.—TUR SERRA, C. (2003). *Estudi històric i arqueològic del castell d'Eivissa. II. Documents escrits*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa; 8).

GURREA, R.—MARTÍN, Á. (2010). «La ciudad de Eivissa, patrimonio y urbanismo». A: DIVERSOS (2010). *Arqueología, patrimonio histórico y urbanismo en las ciudades Patrimonio de la Humanidad de España*. *Actas de las Jornadas Técnicas sobre Arqueología, Patrimonio Histórico y Urbanismo, Tarragona 1 y 2 de diciembre de 2009*. Grupo de Ciudades Patrimonio de la Humanidad de España, p. 147-167.

GURREA, R.—MARTÍN, Á.—GRAZIANI, G. (2009). «Excavacions arqueològiques al baluard de Sant Joan». A: RAMON, J. (coord.) (2009). *Interven-*

cions 2008 (Quaderns d'Arqueologia Ebusitana; 1), p. 24-29.

GURRIARÁN, P.—SÁEZ, Á. (2002). «Tapiàl o fábricas encofradas en recintos urbanos andalusíes». A: TORREMOCHEA, A.—MARTÍNEZ, V. (2002). *Actas del II congreso internacional: la ciudad en al-Andalus y el Magreb*. Algeciras: Fundación El Legado Andalusi, p. 561-626.

KIRCHNER, H. (1997). «Els assentaments del hawz de Yābisa i l'espai agrari del pla de Vila». A: BARCELÓ, M. (coord.) (1997). *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yābisa (290-633H / 902-1235 dC)*. Eivissa: Conselleria de Cultura, Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa; 3), p. 74-88.

MACABICH, I. (1965). *Historia de Ibiza*, vol. I.

MARÍ CARDONA, J. (1976). *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs; Patronato José María Quadrado.

——— (1997). *Pergamins i Índex Vell de Tarragona*. Eivissa: Arxiu Històric de la Pabordia de Santa Maria d'Eivissa; Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

——— (1999). *Eivissa passa a passa*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.

MARLASCA, R.—ESCANDELL, M. J. (2009). «El jaciment del carrer de sa Capelleta: darreres actuacions». A: RAMON, J. (coord.) (2009). *Intervencions 2008* (Quaderns d'Arqueologia Ebusitana; 1), p. 74-78.

MARLIÈRE, É.—TORRES, J. (2011). «Excavacions arqueològiques a Can Balansat, carrer de sa Portella núm. 1, Dalt Vila, Eivissa». A: RAMON, J. (coord.) (2011). *Intervencions 2009* (Quaderns d'Arqueologia Ebusitana; 2), p. 5-10.

MARTÍN, Á.—GRAZIANI, G. (2009). «Un tram de la murada medieval, el llenç intermedi del primer recinte documentat al carrer Major, 16». A: RAMON, J. (coord.) (2009). *Intervencions 2008* (Quaderns d'Arqueologia Ebusitana; 1), p. 39-43.

MARTÍN PARRILLA, Á. (2010). «Documentació de dues torres del recinte islàmic durant la restauració dels parapets de la murada renaixentista». A: RAMON, J. (coord.) (2010).

Intervencions 2009 (Quaderns d'Arqueologia Ebusitana; 2), p. 11-15.

MONJO CARRIÓ, J. (1998) «La evolución histórica de la arquitectura de tierra en España». A: DIVERSOS (1998). *Arquitectura de tierra*. Madrid: Encuentros Internacionales, Centro de Investigación Navapalos; Ministerio de Fomento, Secretaría General Técnica, p. 31-44.

POSADAS LÓPEZ, E. J. (1989). *Las murallas de Ibiza*. Eivissa.

QUADRADO, J. M. (1957 [1a ed. 1850]). *Historia de la conquista de Mallorca*. Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pous, 2 vol.

QUADRADO, J. M.—PIFERRER, P. (1888). *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Daniel Cortezo y Cía.

RIBES I MARÍ, E. (2006). *La toponímia costanera del municipi d'Eivissa*. Eivissa: Ed. Mediterrània-Eivissa, p. 135-139.

SANXO, P. A. (1907). «Antics privilegis i franqueses del regne. Regnat de Jaume III (majoria d'edat)». A: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, XI (gener de 1906), p. 185-193, especialment p. 189.

——— (1929). «Modo rutinari d'aumentar els ingressos (1337 N. 1338)». A: *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXII (setembre de 1928), p. 143.

TORRES PETERS, F. X. (2004). *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra (1396-1398). Introducció. Estudi. Transcripció*. Eivissa: Editorial Mediterrània-Eivissa; Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

——— (2008). *Dos capbreus del segle XIII. Capbreu antich de Eviça i Capbreu del Llibre verd de Tarragona*. València: Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa.

——— (2011). *El capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Hixar i el Cardenal Domènec Ram (1433-1437)*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa.

URGELL HERNÁNDEZ, R. (1989) «Proceso entre Sancho de Mallorca y la iglesia de Tarragona por derechos de jurisdicción en Ibiza y Formentera (1312)». A: *XIII Congrès d'història de la Corona d'Aragó*, vol. I «Comunicacions I», p. 15-31. ■